

UOT 82.(091)

Ü.Ə.Abdullayeva
Xəzər Universiteti
ulviyya.abdulla1@gmail.com

ƏMİN ABİD (GÜLTƏKİN) VƏ TURANÇILIQ

Açar sözlər: *Gültəkin, Əmin Abid, istiqlal, türkçülük, cümhuriyyət*

Zəngin və qədim ənənələrə malik olan ədəbiyyatımızda yaradıcılığı ilə gec tanış olduğumuz, 1990-cı illərin sonundan daha geniş araşdırılan, lakin çox zəngin bir irsə sahib olan əvəzsiz şair, tənqidçi, araşdırmaçı Gültəkin Əmin Abid xüsusi yer tutur. Məqalədə Gültəkin Əmin Abid yaradıcılığı böyük türkçü alim, türkçü şair, mühacir şair yanaşmasından araşdırılır. Şairin türkçü kimi formalaşmasında türkçülük məfkurəsinin böyük carçısı Əli bəy Hüseynzadənin “Turançılıq” ideologiyasının böyük rolu var idi. Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Ziya Göyöl və b. məqalələrində Turançılıq məfkurəsini türkçülüyn yayılması üçün ən yaxşı vasitə kimi görürdü. Gültəkin Əmin Abid məhz bu ideoloqların yolunu izləyirdi. Əmin Abidin ən böyük amalı, əqidəsi Türklük olmuşdur. Türkün ayaqlanmağına, türk yurdunun talanmağına dözməyən, millətini, Vətəninə canından çox sevən, vətənpərvər şairin həyatı bu yolda mübarizələrlə keçmişdir. Məqalədə toxunulan digər bir problem isə şairin cümhuriyyətdən əvvəl, cümhuriyyət dövründə və cümhuriyyətdən sonrakı yaradıcılıq yoludur. Əmin Abid üsyankar ruhlu, mübariz şair olmaqla yanaşı nəzəriyyəçi, ədəbiyyat tarixçisi, qorqudsünas və axundovşünas alim olmuşdur.

У.А.Абдуллаева

АМИН АБИД (ГЮЛЬТЕКИН) И ТУРАНИЗМ

Ключевые слова: *Гюльтекин, Амин Абид, свобода, пантюркизм, республика*

В нашей богатой, обладающей насыщенными старинными традициями литературе особое место занимает незаменимый поэт, критик, исследователь Гюльтекин Амин Абид, чьё богатое наследие исследовалось полностью очень поздно, с конца 1990 года. В этой статье творчество Гюльтекин Амин Абида исследуется как тюрколога-учёного, тюрколога-поэта и эмигранта-поэта. В формировании поэта как тюрколога играл большую роль Али-бек Гусейнзаде, который был вестником пантюркизма, идеологизма «Туранизм». Али-бек Гусейнзаде, Ахмед-бек Агаоглы, Зия Гейальп и др. в своих статьях идеологию «Туранизм» считали самым продуктивным методом для распространения пантюркизма. Гюльтекин Амин Абид преследовал именно таких идеологов, как они. Пантюркизм был самой большой мечтой, идеей и деянием Гюльтекин Амин Абида. Жизнь патриотического поэта прошла в борьбе за угнетённым тюркским народом, за его разорённым и разграбленным кров и очаг, за Родину, которую

он любил больше своей жизни. В статье затрагивается творческий путь поэта до создания Азербайджанской Демократической Республики, во время АДР и после АДР. Как борец-поэт с бунтарским духом и характером, Гюльтекин Амин Абид также был теоретиком, историком литературы, ученым, изучавшим «Деде-Коркут» и М.Ф.Ахундова.

U.A.Əbdullayeva

AMIN ABID (GULTEKIN) AND TURANISM

Keywords: *Gultekin, Amin Abid, independence, turkism, republic*

Gultekin Amin Abid, an invaluable poet, critic and researcher, whose work has been widely studied since the late 1990s, but has a very rich heritage, occupy a special place in our literature, which has rich and ancient traditions. The article discusses the work of Gultekin Amin Abid from the point of view of the great Turkish scientist, Turkish poet, emigrant poet. The great messenger of Turkic ideology The ideology of "Turanism" Ali bey Huseynzadeh played a big role in the formation of the poet as a Turk. Ali Bey Huseynzade, Ahmad Bey Agaoglu, Zia Goyalp and others. In his articles, he considered Turanian ideology as the best means of spreading Turkism. Gultekin Amin Abid followed the path of these ideologists. The biggest goal and faith of Amin Abid was Turkism. The life of the patriotic poet, who could not stand the rebellion of the Turks, robbing the Turkish land, who loved her people and homeland more than her life, went through this struggle. Another problem raised in the article is the poet's creative path before, during and after the republic. Amin Abid was a rebellious, warlike poet, as well as a theorist, literary critic, scientist of fear and Akhundovsky scientist.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının milli oyanışında, əsaslı Mirzə Fətəli Axundzadə və Həsən bəy Zərdəbi tərəfindən qoyulan milli maarifçilik hərəkatının, islamçılıq və qərbcilik ideyalarının davam və inkişaf etdirilməsində müstəsna rol oynamış Əli bəy Hüseynzadə özünün irəli sürüb əsaslandırıdığı “türkləşmək, islamlaşmaq, avropalaşmaq” milli dirçəliş və milli istiqlal formulu ilə türkçülüyn siyasi məramnaməsini, elmi-nəzəri əsaslarını vermiş, milli tariximizdə öz əbədi imzasını atmış oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin milli dövlətçilik ideologiyasına çevrilən bu üçlü formul milli bayrağımızda əbədiləşdi və həmişəlik olaraq Azərbaycan xalqının qan yaddaşına daxil oldu. Unutmamalıyıq ki, bu gün başımız üzərində əzəmətlə dalğalanan milli bayrağımızdakı üç rəngin bildirdiyi simvolik məna görkəmli mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadəyə aiddir.

Böyük türkçü alim, millətpərvər şair Əmin Abidin (Gültəkin) şeirlərində də istiqlal və milli bayrağa sanki bir səcdə ilə qarşılaşıyıq. O, Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və başqa ideoloqların yolunu izləyir və türkü daim mübarizəyə səsləyirdi. Əli bəy Hüseynzadə kimi

ziyalıların gördüyü işlər, onların “Həyat”, “İrşad”, “Füyuzat” kimi mətbuat orqanlarında çap etdirdikləri məqalələr, şeirlər Əmin Abidə güclü təsir göstərir, onda milli ruh, üsyankarlıq duyğuları aşılayırdı. Müəllifin aşağıdakı misraları onun necə mübariz ruhlu şair olduğunu təsdiqləyə bilər. Müəllif azadlığın bizə hədiyyə verilmədiyini, xalqımızın onu imperializm zəncirini qıraraq əldə etdiyini yazır:

Kurtuluş... ey nazlı, sevimli peri,
Gönüldən vurğundur sana azeri.
Dışımla kırım bir gün gelir de
Bağrına saplanan kanlı hançeri
Yaşa ey hasretle doğan istiklal!
Yaşa ey Türk, yaşa ey güzel hilal! [7, s.25]

M.Ə.Rəsulzadə 28 may 1953-cü ildə “Azərbaycanın İstiqlaliyyət Günü” münasibətilə Amerikanın səsi radiosundan öz millətini bu məşhur, hal-hazırda dillər əzbəri olan şeirin misraları ilə təbrik etmişdir:

Sen bizimsin, bizimsin, durduqca bende can
Yaşa, yaşa, çok yaşa, ey şanlı Azərbaycan! [7, s.30]

Bu şeirin müəllifi Stalin repressiyalarının qurbanı Əmin Abid Gültəkin tərəfindən 1919-cu il 28 mayında yazılmışdır. Şeirin yazılmasından bir (1) əsr müddət keçsə də, böyükdən kiçiyə hər kəsin dillər əzbəri olan bu misralarla hər il 28 May “Müstəqillik Günü”nü bayram sevinci ilə qeyd etməyi necə də qürurvericidir.

Təəssüf ki, uzun illər haqqında çox az məlumat var idi. 1990-cı illərin sonunda alimin həyatını araşdıran tədqiqatçı, filoloq-alim Əli Şamil onun haqqında əsl həqiqətləri üzə çıxara bilib. Ölkəsində Əmin Abid, Türkiyədə isə Gültəkin kimi tanınan şair 1898-ci ildə Bakıda daşyonan ailəsində doğulub. Əsl adı Zeynalabdin, atasının adı Mütəllib, soyadı isə Əhmədov olub. İlk təhsilini III Aleksandr adına Oğlan gimnaziyasında alıb. 1919-cu ildə İstanbul darülmüəllimində təhsil almaq üçün Osmanlı İmperiyasına yola düşüb. Təhsili başa vurub Bakıya qayıdan şair Azərbaycanda qurulan yeni hökumətin icazəsi ilə təhsilini darülfünündə davam etdirmək və “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərini yazmaq üçün yenidən İstanbula qayıdıb. Sovet hökuməti ona ayda 35 manat təqaüd verib. Təhsil müddətində Vyanada, Qəzvində, Ərzurumda, Budapeştdə də olmuşdur. Bakıya qayıtdıqdan sonra Qəzvində və Ərzurumda olduğunu gizli saxlamışdır. Əmin Abidin universitetdə oxuduğu dövr M.Ə.Rəsulzadənin İstanbula gəlməsi ilə eyni vaxta düşüb. M.Ə.Rəsulzadənin nəşr etdiyi “Yeni Qafqasiya” jurnalında şöbə müdiri olmuş, “İstiqlal uğrunda” dərgisi ilə əməkdaşlıq etmiş, “Gültəkin” imzası ilə öz şeirlərində rus işğalına məruz qalmış xalqın istiqlaliyyət ideallarını qələmə almışdır. Şair ölkədən kənarda “İstiqlal” deyə haray çəkir, xalqının azadlığa

çıxması üçün var gücü ilə mübarizə aparırdı. Türkiyədə təhsil almağa, “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərini yazmağa gedən Əmin Abid Gültəkin öz poetik yaradıcılığı ilə Azərbaycan mühacirət poeziyasının əsasını qoyur. Əmin Abidin mühacirət şeirlərinin pafosunu Azərbaycan istiqlalı və bu istiqlal uğrunda canından keçməyə hazır olan gəncliyin mübarizəsi təşkil edir. Şair rəsmən mühacir deyildi, İstanbulda təhsil alıb vətəninə dönmüşdü. Əmin Abid Bakıya dönmüş, Gültəkin isə İstanbulda qalmışdır.

Əmin Abidi bir tərəfdən mühit bu cür yetişdirmişdirsə, digər tərəfdən də ondakı mübarizlik kökdən, irsdən, qandan gəlmədir. Əmin Abid və böyük qardaşı Əliabbas Müznib Bakının son hökmdarı olan Hüseynqulu xanın nəslindəndirlər. Rusiyaya qarşı barışmaz mövqe tutan, nəinki özünü, bütün nəslini də məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qoyaraq rus generalı Sisyanovun başını qala divarları qarşısında kəsdirən bir xanın törəmələrinin yüz ildən sonra da belə üsyankar və vətənpərvər olması çox təbiidir. Əliabbas Müznibin araşdırıcısı ədəbiyyatşünas İslam Ağayevin qənaətinə görə, xan nəslindən sağ qalan tək-tük adamlardan biri Novruz adlı bir uşaq olur. O, Əmin Abidin babası olub. Babası Novruz indiki “Nizami” metrosunun yanında kiçik bir yer alaraq orada yaşayıb. O məhəlləyə “Novxanılar məhəlləsi” deyərmişlər. Rəsulzadələr də o məhəllədə yaşamış, qonşu olmuşdular.

M.Ə.Rəsulzadə “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində Gültəkinə yüksək qiymət verərək yazır: “Millətin parlaq gələcəyinə böyük ümidlər bağlayaraq hürriyyətə susamış, mübarizə həyəcanının gərginliyini daşıyan bu igidlərin əsil qəhrəmanlığı ilə bizi həqiqi mənada tanış edən şeir bolşevik senzurasından azad olaraq mühacirətdə nəşr edilən Azərbaycan ədəbiyyatıdır. Bu ədəbiyyatda,

İstiklal, o yaşayan milletin kalbində can
İstiklal, o saadet, hayat, zefer, şeref, şan.
İstiklal, o sönməyən müəbbəd bir meşale
Gönüllərdə tutuşur, gözlerde sönse bile!..

deyən, Gültəkin adını daşıyan alovlu şairin yazıları xüsusi yer tutur. Gültəkinin şeirlərində biz həqiqi, milli-inqilab mübarizəsinin nəşidələrini görürük” [6, s.76-77].

Ə.Abid Gültəkin müstəqilliyi millətin canı kimi dəyərləndirir, onu əbədi məşəl hesab edirdi.

Məqalədə elmi yenilik olaraq qeyd edim ki, şairin yaradıcılığını üç dövrə ayırmaq istərdim:

I dövr – filoloq alim Əli Şamilin araşdırmalarına əsasən, 1913-1919-cu illərdə “Məktəb”, “Dirilik”, “Övraqi-nəfisə” jurnallarında Abid, Abid Mütəllibzadə, Abid Mütəllib oğlu, Abid Alp Mütəllib oğlu imzası ilə şeirlər yazdığı və 1912-1919-cu illərdə “Kəlbiyyət”, “Leylək”, “Məzəli”, “Molla Nəsrəddin”, “Sovqat” “Azərbaycan” və başqa qəzet-jurnallarda şeir, məqalələr

və eləcə də, 1923-25-ci illərdə “Kommunist” qəzetində, “Gənc pedaqoq”, “Şərq qadını” jurnallarında Əmin Abid imzası ilə şeirlər, məqalələr və tərcümələr dövrü. Bu dövrü daha çox cümhuriyyətdən əvvəlki yaradıcılığı kimi qiymətləndirə bilərik. (1923-25-ci illərdə “Kommunist” qəzetində, “Gənc pedaqoq”, “Şərq qadını” jurnallarında Əmin Abid imzası ilə yazdığı üçün birinci dövrə aid etmişəm).

II dövr – Cümhuriyyətdən sonrakı dövr: İstanbulda “Yeni Qafqasiya”, “İstiqlal uğrunda” dərgilərində “Gültəkin” imzası ilə dərc olunmuş üsyankar ruhlu, döyüşkən, mübariz şeirlər yazdığı mühacirət dövrü. Şair I dövrdə intiqam almağa səslədiyi düşmənin adını çəkmirdisə, II dövrdə yazdığı şeirlərdə düşmənin Rusiya olduğunu qəzəblə göstərir və xalqı ondan intiqam almağa çağırırdı. Bu intiqam şəxsi intiqam deyil, Vətənin istiqlalı, azadlığı uğrunda bir çarpışmadır.

Şairin 1918-ci ildə yazdığı “Qılıncım və başım” şeirində düşməne nifrəti belə əks etdirir:

Ey düşmən, əya, ləinü qəhhar,
Qorxutma bəni ölümlə, zinhar.
Vəqta ki, məmatdır həyatım,
Yoxluqla edərmi xof zatım?
Türkəm, kılıcım başında parlar. [7, s.73]

Üsyankar ruhlu Əmin Abidin 1924-cü ildə yazdığı “Bayrağım və istiklalım” şeirində isə düşməne nifrəti açıq şəkildə göstərilir:

Azəri kanı ilə yıkandan yeter
Yaptığın Neronun zülmündən beter...
Bir zehir sunsa da, emel doğurdu
Türklüğün kalbinə vurduğun neştər.
Kaldıkca Ruslarda diyarım benim;
İntikam olacaktır şüarım benim! [7, s.25]

III dövr – Əmin Abid nəzəriyyəçi, ədəbiyyat tarixçisi, qorqudşünas və axundovşünas alim olmuşdur. Şair qorqudşünaslığın əsasını qoymuşdur. “Dədə Qorqud” dastanının Drezden nüsxəsinin surətini ilk dəfə Azərbaycana gətirən və bu əvəzsiz dastan barədə Azərbaycanda ilk elmi fikir söyləyən, bu abidəni bizdə ilk dəfə nəşrə hazırlayan da Əmin Abid olub. Təəssüf ki, Azərbaycanda nəşr etdirə bilməyib.

Əmin Abid “Füzulinin tədqiq olunmamış bir əsəri” adlı məqaləsində onun tərəfindən ilk dəfə aşkara çıxarılan “Söhbətül-əsmar” məsnəvisindən yazıb. Azərbaycan maniləri və bayatılarından, heca vəzninin tarixi, Qazi Bühranəddin tuyuqları haqqında məlumat verir, Firdovsi, Həbibə kimi şairlərin həyatını tədqiq edir, “Molla Nəsrəddin” jurnalı barədə hadisələri xatırlayır.

Əmin Abid həmçinin axundovşünaslığın banilərindəndir və Axundov haqqında bir sıra məqalənin müəllifidir. Müəllif Axundovun yaradıcılığını

yüksək qiymətləndirmişdir: “Mirzə Fətəli yaradıcılıq dühası ilə XIX əsri əhatə edə bilmiş geniş bir aləmdir” [3, s.135].

Ədəbiyyat tarixini öyrənənlər dəfələrlə “İlk dəfə bu mövzunu Əmin Abid araşdırmışdır” yazmalı olurlar. 39 yaşında güllələnmiş türk oğluna bu qədər əsər yaratmağa güc verən Vətən məhəbbəti, xalq məhəbbəti olmuşdur:

Türk oğlu, türk oğluyam,
Millət vətən quluyam.
Düşmənin qarşısında
Vətənin zor quluyam. [7, s.78.]

Sonda qeyd edim ki, bir çox sənətkar öz dövrünün, mühitinin yaradıcısı olub. Əmin Abid isə onlardan fərqli olaraq yaşadığı zamanla düşünməyib, yaşamayıb və yazmayıb. Onun “Türkçülük” eşqi ilə döyünən böyük ürəyi daima xalqımızın azadlığı, istiqlalı üçün mübarizə aparıb. Əmin Abidin (Gültəkin) “Turançılıq”, “Türkçülük” ideologiyasına sevgisinin təzahürü kimi bəxş etdiyi əsərləri bu gün də ədəbiyyatımızda müstəsna yer tutur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Dilqəm Ə.* Fərqlilər. Bakı: TEAS Press, 2015, 216 s.
2. *Əhmədli B.* Mühacirət ədəbiyyatı. Təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri . Bakı: Elm və təhsil, 2017, 376 s.
3. *Əhmədov B.* (tərtib edən). Əmin Abid. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 288 s.
4. *Xəyal S.* Bakı gülzarının bülülləri. Bakı: MBM, 2011, 128 s.
5. *Nuri E.* Cümhuriyyət, anılar və anlar. Bakı: Zərdabi LTD, 2018, 416 s.
6. *Rəsulzadə M.Ə.* Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı: Gənclik, 1991, 112 s.
7. *Şamil Ə.* (tərtib edən). Gültəkin Əmin Abid. Buzlu cəhənnəm. Bakı: Günəş, 1999, 96 s.
8. *Şamil Ə.* “Sən bizimsən, bizimsən, durduqca bədəndə can...” kimin qələmindən çıxıb? Radio: İz mədəniyyət proqramı, mart 05, 2014

Redaksiyaya daxil olub 06.08.2020